

BÁN ZSÓFIA: TURUL ÉS DÍNÓ

Pócsik Andrea:
**Tisztelet az írástudóknak a berlini Monbijou hidon,
 avagy a tudás démokritoszi modelljéről Bán Zsófia új
 kötete kapcsán**

**„A Spree a Havelbe, a Havel az Elbába, az Elba
 pedig az Északi-tengerbe folyik.”**

Különös véletlenek előfordulnak, velem különösen gyakran. A *Turul és dínó*t olvasva is meglepődtem, amikor a bevezetőben Bán Zsófiát a magaméhoz egészen hasonló élethelyzetben találtam. A „Le Rúzs et le Noir. Költözés és búcsú” című írás élményeit 2015 nyarán, egyéves berlini kutatás kezdetén gyűjtötte, majd az utazásra visszaemlékezve írta le. A költözés tehát erre vonatkozik, a búcsú pedig egy kedves barát, a szintén irodalomtörténész Svetlana Boym elvesztésére. A kötetet valójában a vonaton lapoztam fel először, útban berlini kutatásom felé. Bán Zsófia mögött „az újkori népvándorlás” keltette riadalom, mögöttem a népszavazás tébolya. Úgy tűnik, mintha ok és következmény lennének, holott csak véstherhes idők. Első berlini sétám a Monbijou hídra vezetett, s miközben néztem a Spree partján argentin tangót táncoló párokat, az írástudók iránt érzett tisztelem jeléül a fenti folyó-rigmust mormogattam én is. Intellektuális sétám Bán Zsófia könyvében a hozzám témájában legközelebb álló *Kulturális tér és emlékezet* fejezettel kezdődött, amelyben az alcímben jelzett felvetés is található. Nem véletlenül emeltem ki: a rend és rendtelenség problémája a tudáshoz való viszonyunkban, a történeti, archeológiai kutatásokban – így számomra most – kulcskérdés. Bán valóban úgy szövi kőkezmény elméleti fejtegetéseibe hivatkozásait, mintha fonál-felvetések lennének, s a szöttes színkavalkádjában politika és művészet, társadalomkritika és kultúrtörténet kapcsolatainak különös mintázatai tűnnek elő. Az abszurdnak nevezett démokritoszi modellt a hérakleitoszival állítja szembe: az előbbiben „a világ lezúduló esőként képzelendő el, amelyben események akkor jönnek létre villanásszerűen, amikor két esőcsepp véletlenszerűen érintkezik egymással”. (Az utóbbi szerint a világ folyása történetként elmesélhető.) Az esszében a negatív képesség keatsi töredékes fogalmának továbbélését követi, s kapcsolja hozzá látszólag spekulatív módon, valójában izgalmas társításokra fűzve a melankóliát, a rossz közérzetet, rosszkedv megannyi irodalmi és elméleti példáját, hogy megérkezessen egy sajátos ellenállási forma, a *self-empowerment* szükségességéhez, elsajátíthatóságához. „Hogy létezzem nyelvben és szívben.” A kivételesen szép esszé záró sorai a Keatshez minden tekintetben igen közeli Kölcsy Ferenc epigrammáját, a *Husztot* juttatták eszembe. Hm...

Mennyire megfontolandó a bevezetőben szereplő Walter Benjamin-i idézet: „A kritika tisztes távolság / helyes távolságtartás dolga”! (Az előbbi a szerző, az utóbbi Tandori Dezső fordítása.) A soron következő címadó tanulmány (*Turul és dínó*) gondolati felvetéseiben ugyanis itt-ott nyomokban megtalálható a távolságtartás hiánya. A történelem, identitás, kultúrafogyasztás összefüggéseit boncolgató szöveg a „mitikus haza” elvesztésének (Nietzsche által nevén nevezett) traumájából indul ki, elemzi azt a populáris kultúrában burjánzó szimbólumrendszert, amely Magyarországon a nemzeti érzület szélsőségeiben jelenik meg. (Egy kiváló párhuzam, az amerikai eredetű, valójában azonban globális dínófogyasztás teszi rendkívül izgalmassá a szöveget.) Saját kamaszkori csoportazonosságának keresése időszakából a „mentálkulturális kapaszkodók” égető hiányát is felemlíti, ám nem terjeszti ezt ki azokra a fiatalokra, akik vele egy korban, vagy egy generációval később, ám ugyanabban a nihilben nőttek fel. Az ő ideológiailag terhelt szimbólumkeresésük, amely Bán szerint semmibe veszi a *real time*-ot, érzelmi, nem intellektuális alapokon nyugszik, a nagymagyarországok, a turulok, a rovásírások, a (képzelt) közösségek építésének alapköveit jelentik. Épp a következő tanulmányban, a trianoni döntés hátterét övező tudatlanságról fogalmazza meg epésen és szellemesen, hogy mintha egy kilátóból pillantanánk az eseményekre, s próbálnánk eligazodni bennük: „E térképet azonban tudni kell olvasni, az autós matricának elég, ha ragad a hátulja.” Az első világháború kitöréséről és annak közéleti fogadtatásáról gyűjtött dokumentumok látszólagos rendtelenségben sorjáznak ebben a szövegben, az írás linearitása azonban elveszíti jelentőségét: az érintkezéseken alapuló választások – hogy kinek a megnyilvánulását látjuk, halljuk – felülírják azt. A háborúpárti, lelkesítő színházi előadás műfajmegjelöléséből kreált alcím, „látványos játék a mai időkből”, hirtelen visszamenőleg aktuálissá teszi a távoli eseményeket – s ezzel az olvasót kegyetlenül fel is rázza a múltba merengésből. A jelenség, amelyet nemzeti kországunknak, a múltfeldolgozás, szembenézés hiányának közhelyesre koptatott elnevezése takar, fed el, Bán Zsófiánál az anyagkezelésben rejülő sajátosságként jelenik meg; vörös fonalként a múlttarabokból készített szöttes mintázatában. Ez az archeológiai megközelítés Bán írás- és gondolko-

dásmódját Forgács Péter film- és videoművész látásmódjával rokonítja. Nem véletlenül avatja néhány, a kötetben is szereplő írás Forgács egyik legjobb elemzőjévé. A *2 W: Párhuzamos tekintetek* című tanulmányban Nádas Péter monumentális regényének, a *Párhuzamos történeteknek* W. fejezetével veti össze Forgács *W. projektjét*, az osztrák náci antropológus, Josef Wastl hagyatékát feldolgozó hasonlóképpen monumentális kiállításinstallációt. A pontos, kimerítő elemzést záró mondatok arra intenek, nyissuk ki a szemünket, hagyjuk abba a hunyorgást, bármennyire fáj is a fény. Ez a nyelvi fordulat megidézi a Forgács-installáció utolsó termét, hiszen a nagy, világos térben elhelyezett óriásira nagyított, megrázó szembesülés-fotók hasonló felszólításként működtek. Egészen kivételes, hiánypótló tanulmány a másik Forgács-elemzés, amely *A dunai exodus* installált és filmváltozatát veti össze. A tér-idő érzékelés befolyásolásának kétféle mediális változatát létrehozó munkák Bán szerint a fent említett kétféle történelemszemléletet jelenítik meg (a film a hérakleitoszi, az installáció a démokritoszi modellt). S való igaz: a kiállítási térben létrejövő kapcsolat befogadó és mű között kivételes szabadságot jelent, archeológiai elmélyülést feltételez, önálló kutatást tesz lehetővé. A sötét moziateremben, többmagunkkal végignézett film azonban más eszközöket mozgósít, másképp hat, a Walter Benjamin-i mesemondáshoz áll közel, erkölcsi tanulságait hipnotikus erővel sugározza a nézőre. Bán Zsófia irodalmárként jól eligazodik a képek életében is. Emlékezet és vizualitás kapcsolatának avatott kutatója, elemzője lett. Éber elkötelezettsége, amely intellektuális ellenállásra készíti, a kötet utolsó írásgyűjteményében, a *Mozgó Világban* közzétett demokritikákban a műfaj által lehetővé tett szabadsággal túllépi a tudományos írásmód korlátait. Nyelvi leleményei, csipős ironiája köz- és kulturális életünk hol fájó, hol abszurd, ám mindenképp torz jelenségeit mutatják meg görbe tükörben. Amivel kiélesítik (kiegyenesítik??) groteszk vonásaikat.

**Bán Zsófia: Turul és dínó. Magvető, 2016,
 280 oldal, 3490 Ft.**